

*Забарний О.В.
(м. Ніжин)*

Земні дороги Міхала Чайковського і Чернігівщина

Потреба у дослідженні життєвого і творчого шляху письменника, польського та українського політичного діяча Міхала Чайковського виникла у мене ще наприкінці 90-х років ХХ століття, коли я розпочав роботу над укладанням навчальної програми, а згодом і посібника «Вивчення літератури рідного краю». Серед більше як 140 постатей письменників, які народилися або ж проживали у Чернігівському краї, необхідно було обрати двадцять-тридцять таких, які своїм життям і творами могли слугувати школярам за життєві орієнтири, а герої їх творів виховувати у юні почуття патріотизму та національної гідності. Поряд з такими велетами української літератури як Пантелеймон Куліш, Михайло Коцюбинський, Борис Грінченко, Павло Тичина, Олександр Довженко до програми увійшла ціла плеяда письменників менш відомих читацькому загалу. Саме тоді, від відомого поета-правозахистника Миколи Холодного, який мешкав у містечку Остер Козелецького району, і дізнався я про чудового польського письменника Міхала Чайковського, який останні роки свого життя провів на Чернігівщині, у селі Бірки Козелецького району. Тут і завершився його земний шлях.

У мене закрився сумнів: чи доречно твори польського письменника включати до курсу української літератури? Чому навчать вони сучасного школяра? Наскільки їхній виховний вплив буде відповідати потребам сьогодення? Скажу відразу, мої перестороги виявилися марними. Коли я познайомився із біографією письменника, а дещо пізніше і з його творами, мене захопив життєвий подвиг цього лицаря духу, людини високої честі і справжнього патріота. Микола Холодний познайомив мене із науковим доробком істориків та краєзнавців Козелеччини. Про останні роки життя польського письменника на Чернігівщині я мав тривалі бесіди із письменником Станіславом Реп'яхом та краєзнавцями Дмитром Калібабою та Іваном Костенком. Згодом у наукових виданнях України з'явилися статті І.Лисяка-Рудницького, Костя Бондаренка, Володимира Єршова, Олексія Сухомлинова та інших, що власне і дало змогу систематизувати біографічний матеріал про письменника. Отож, активне зацікавлення постаттю Міхала Чайковського українськими істориками та літературознавцями припадає на перше десятиліття ХХІ століття. І це цілком закономірно, адже у радянську добу і мови не могло бути про вшанування пам'яті українського шляхтича, навіть якщо він був відомим для свого часу літератором. Місце його поховання у с. Пархимові було занедбано, а чернігівським краєзнавцям не рекомендовано згадувати це ім'я у своїх статтях та розвідках.

На відміну від радянського літературознавства в Польщі інтерес до постаті Міхала Чайковського ніколи не вгасав. Дослідники життя і творчості Чайковського користувалися переважно двома підходами. По-перше, біографічним. Міхал Чайковський прожив довге і досить авантюрне життя, і

декілька біографічних праць розповідають про нього в жанрі пригодницького роману. Зокрема, детальну біографію Чайковського під назвою «Дивне життя Садика Паші» опублікувала в Польщі Ядвіга Худзіковська. Значно раніше, на зламі століття, в подібному жанрі описав життя Чайковського Францишек Равіта-Гавронський. Другий підхід використовується літературознавцями в історії літератури. Оскільки Чайковський був плідним письменником і добре відомим свого часу польським романістом, то дослідники польської літератури розглядають його життєвий шлях через призму художніх образів, персонажів, сюжетів. У Польщі вийшло з десяток монографічних праць і досить значна кількість історичних нарисів.

В Україні, нажаль, системної монографії щодо вивчення творчості Міхала Чайковського немає. Можливо це пояснюється тим, що пан Міхал був дуже плідним автором: зібрання його творів складається із дванадцяти томів романів та оповідань, а також численних спогадів. Проте він не був теоретиком літератури і не створив бодай однієї системної праці, яка б пояснювала його світоглядні позиції та мистецькі уподобання.

Політичний світогляд Міхала Чайковського щодо України влучно охарактеризував історик польської літератури Зігмунт Швейковський: *«Чайковський завжди вважав себе поляком, але ідея незалежної Польщі без сумніву була для нього другорядною справою. У його свідомості вона нерозривно пов'язана з ідеєю вільної України, і без неї повністю втрачала для нього привабливість і сенс... Провідною ідеєю Чайковського було воскресіння Запорізької Січі, старої козацької України, у тій самій формі й характері, що існували в добу польської незалежності (тобто за старої Речі Посполитої). Він вірив, що стара Україна була втіленням найвищих життєвих ідеалів, тому її воскресіння вважав справою не локального, а радше європейського і навіть світового значення... За цією «святою», за цією «божественною» Україною Чайковський тужив усе своє життя»* [1,с.4]. У контексті останніх політичних подій, що розгорнулися в Україні, така оцінка світогляду письменника набуває нового змісту і актуальності. Саме тому вивчення творчості Міхала Чайковського в школі може збагатити і поглибити знання учнів не лише з історії чи літератури, але й мати вагомий виховний потенціал.

Яскравим прикладом справжнього патріотизму, активної громадянської позиції і синівської любові до України та Польщі став життєвий шлях письменника. Міхал (Михайло) Чайковський народився 29 вересня 1804 року в селі Гальчинцях Бердичівського повіту Київської губернії (нині це територія Житомирської області) в полонізованій українській родині. Батько – Станіслав Чайковський - польський шляхтич з роду, який свого часу перебрався з Малої Польщі на Волинь. Батько був київським городничим, у 1793 році був послом сейму, пізніше став житомирським підкоморієм – це вищий придворний чин у давній Польщі. Мати Міхала – правнучка гетьмана Брюховецького, двоє дідів воювали під запорізькими знаменами (один загинув під час оборони Січі від солдат Катерини II 1775 року). На бажання діда його охрестили Михайлом – іменем

козацького архангела, за дідовою наукою з хлопця формували « справжнього аристократа в душі козацтва і шляхетства»[2]. Родові традиції в родині Чайковських були у великій пошані. У своїх автобіографічних «Записках» письменник писав: *«У спадщині від нього моя мати дістала сім величезних, у пергамент оправлених, книг, писаних ним (гетьманом) власноруч прозою і віршами, по-українськи, по-польськи і латиною. Це була дивна мозаїка розповідей, сентенцій, думок, правил, рецептів – все це було дуже остроумне і надзвичайно цікаве. Коли я навчився читати, моїм улюбленим заняттям було перечитувати цю дорогу для мене родинну хроніку»* [2,с.25].

У формуванні особистості Чайковського і в його подальшій долі дуже велику роль зіграло оточення. Батько Міхала помер рано, а тому вихованням хлопця займався дядько, Михайло Глембоцький. Пан Глембоцький сам був оригінальною і дуже специфічною людиною. У 1812 році він воював на боці Наполеона, був поранений у Бородинській битві, а в бою на Березині навіть урятував Бонапарта від полону, віддавши йому свого коня. Згодом у власному маєтку тримав озброєний загін – 200 осіб у козацьких одностроях - і друкував газету накладом 20 примірників, у якій розповідав про власні подвиги, справжні і вигадані. Тож, коли Міхал приїхав у маєток, його відразу вдягли по-козацьки й, окрім обов'язкових для вивчення предметів, навчали історії, фольклору та військової справи. До речі, першим вчителем Міхала Чайковського став Боніфатій Антонович, батько згодом відомого українського історика Володимира Антоновича.

Світську освіту Міхал отримав у Бердичівському ліцеї англійця Джона Воллсея, де студіював європейські мови, слухав лекції із природознавства та всесвітньої історії. У закладі панував дух козацьких військових традицій, який зуміли учням прищепити приватні вчителі. Серед викладачів ліцею – Петро Гулак-Артемівський – один із фундаторів української літератури. У Бердичеві Міхал познайомився з Севериною Залеською, дівчиною із знатного шляхетського роду, і ця зустріч переростає у кохання. Северина відповіла юнакові взаємністю і так характеризувала матері свого обранця: *«То є справжній лицар, народжений для перемог та великих справ»*[3,с.3].

Потім Чайковський продовжив освіту у Волинському ліцеї, розташованому в маєтку Межирічч-Корецький (тепер Рівненська область), у ксьонзів-піаристів. Це один із не багатьох навчальних закладів, де вихованці не стільки вдосконалювали латину, скільки привчалися до самостійності та до боротьби за справедливість. Саме тут сформувалися погляди молодого політика, який мріяв про утворення всеслов'янської держави із центром у Києві.

У 1825 році Міхал Чайковський їде до Варшави. Коротко навчається у Варшавському університеті, вивчаючи право. Через смерть матері змушений перервати навчання. У Варшаві завдяки родичці Анні Вонсович Міхал знайомиться з варшавською елітою і входить до її кола, налагоджує контакти з визвольно-революційним середовищем. Відбулося знайомство Чайковського з літераторами Юліушем Словацьким, Адамом

Міцкевичем, Богданом Залеським, з князем Адамом Чарториським, а через них – з намісником Польщі Великим князем Костянтином Павловичем, братом російського імператора.

У 1829 році, після смерті дядька М. Глембоцького, Міхал Чайковський змушений був повернутися на Україну і прийняти керування великим родинним помістям, упорядковувати маєткові справи.

У 1830 році, проїздом до Солотвина, де був військовий лазарет, в гостях у дядька Чайковського генерала М. Коженьовського, побував імператор Микола I, якому і був представлений Міхал Чайковський. Останній так сподобався імператору, що той призначив його камер-юнкером і запросив переїхати до Петербургу, на що майбутній письменник не погодився. У цьому ж році Чайковського було обрано «предводителем» дворянства у Житомирському повіті, що свідчило про високий авторитет його серед шляхти. Але й від цієї посади він відмовляється на користь свого товариша і однодумця К.Глембоцького [4,с.75].

У листопаді цього ж року вибухнуло польське повстання, яке перекинулося з власне польської території Конгресового Королівства на сусідні литовські та українські землі. Навесні 1831 року військові підрозділи повстанців увійшли на Правобережну Україну. Серед польської шляхти виник повстанський рух, до якого пристав і Чайковський. Він розпустив кріпаків, створив добровільні козацькі загони і сам пристав до повстанців. Воював у складі Волинського кавалерійського полку. Самопроголошений польський уряд надав йому чин поручника, а за відвагу і звитягу у боях нагородив Золотим Хрестом [5,с.255]. Після придушення повстання його маєток конфіскували, а самого Чайковського на території Російської імперії оголосили персоною нон грата. Він намагався пробитися до Наддунайської Січі, проте це йому не вдалося, тому Міхал від'їжджає до Німеччини, Італії і нарешті до Парижа, куди стікалось багато польських патріотів.

Тут польський утікач-шляхтич починає успішно займатися журналістикою і налагоджує зв'язки з багатьма французькими та польськими газетами. Вільне володіння французькою мовою дало йому можливість ознайомити зі своїми творами широкі читацькі кола. Щоправда, знали його більше як «козака з Гальчинець» — під таким псевдонімом він друкував свої перші твори. Перше оповідання на козацьку тему «Міхненко», написане по французьки, побачило світ у журналі «Reformatory Militare» [6].

Знаходячись у колі відомих польських літераторів — Адама Міцкевича, Юліуша Словацького, Богдана Залеського — підтримуючи з ними дружні зв'язки і постійне спілкування Чайковський і сам починає писати романи і повісті польською мовою. Перша його польськомовна друкowana повість — «Вернигора» (1837). Далі — «Козацькі повісті», «Стефан Чарнецький» (1840), «Гетьмани України», «Українки», «Кошовий», «Овручанин» (1841). Події, описані у цих творах, відбувалися переважно в Україні, часом у Польщі, саме тому проблематику його творів цього періоду творчості можна окреслити як «польсько-козацьку». Літературні твори Міхала Чайковського отримали схвальні відгуки критики і були надзвичайно популярними. Тож не

випадково літературознавці вважають Міхала Чайковського батьком польського історичного роману. Саме він заклав отой підмурівок лицарства у художніх творах, які згодом так майстерно продовжив і розвинув Генріх Сенкевич.

Для своїх колег-літераторів хотів би зробити кілька зауваг щодо впливу творів Міхала Чайковського на творчість українських літераторів II половини XIX століття, зокрема Тараса Шевченка, Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша. Наш земляк із Ічні, товариш Т. Шевченка, відомий скульптор П. Мартос згадував: *«До мене потрапив роман Чайковського польською мовою «Вернигора»... Я дав Шевченкові почитати. Зміст «Гайдамаків» і переважну частину подробиць цілком запозичено звідти»*. Відомо також, що Шевченко через приятеля передав рукопис «Гайдамаків» у Париж, аби дізнатися про враження Чайковського від поеми [7]. Дещо пізніше, у 1845 році, Чайковський намагався розпалити повстання на Україні. Тоді ж розпочинає свою діяльність і Кирило-Мефодіївське братство. Є підстави вважати, що знаменитий програмовий твір кирило-мефодіївців «Закон Божий, або Книга Буття українського народу», — теж робота Чайковського. Досі немає жодного аргументу на користь авторства Миколи Костомарова: припущення Грушевського розбивається об свідчення самого Костомарова. (*«В бытность на Волыни достал я на польском языке написанное сочинение с примесью мало-российского, приписываемое какому-то из польских эмигрантов из Украины, которое я тогда перевёл»*)... [7, 1]. Міністр внутрішніх справ Росії граф Орлов писав у звіті до імператора, що волелюбні ідеї проникли в Україну через емісарів, «руководитель которых, Чайковский, находится в Константинополе»[7]. Підтримував М. Чайковський зв'язки із П. Кулішем. Останній у своїй поемі «Куліш у пеклі» змалював образ Ляха - Потурнака, в якому легко впізнати М. Чайковського.

У 1841 році Чайковський закинув письменство із головою поринув у політику. Живучи у Парижі, він співпрацював спочатку з демократичним, а згодом — з монархічним крилом польської еміграції, стає довіреною особою її лідера — князя Адама Чорториського. Теплі приятельські стосунки двох видатних особистостей мали істотний вплив на політику цілої Європи. Тогочасні геополітичні зміни на мапі Сходу перетворили Туреччину на союзника польських інтересів, який міг протистояти російській експансії. Виникає ідея слов'янського блоку між Польщею та Туреччиною, реалізатором якої з початку був Чайковський, усі його дії спрямовані на одне — послабити Росію.

За настійною рекомендацією князя Чорториського Міхал Чайковський одружується з француженкою Леонід Габаре, але згодом залишає Париж та їде з таємною місією на Балкани, де створює розгалужену шпигунську мережу. У вересні 1842 року Чайковський ініціював переворот у Сербії, внаслідок чого на Балканах послабився російський вплив.

На початку 40-х років XIX століття Міхал Чайковський їде до Туреччини. Як політичний агент Чайковський провів у Стамбулі й Османській імперії понад тридцять років. Здається, атмосфера турецької

столиці влаштувала його. Він налагодив тісні стосунки із впливовими османськими сановниками й увійшов у довіру до великого візира Решида Мустафи Паші. Його багатогранна діяльність мала на меті налагодження контактів із кавказькими горцями під проводом Шаміля, які воювали проти Росії, отримання дозволу османського уряду на заснування колонії для польських ветеранів, учасників кавказької війни, названої *Адамполем*, а також залагодження конфлікту між балканськими слов'янами і турецьким урядом.

У 1842 році Міхал Чайковський знайомиться з Людовою Снядецькою, яка шукаючи могилу свого коханого, морського офіцера Володимира Корсикова, прибуває до Стамбулу. Людовіка Снядецька народилася 1802 року, тобто була на два роки старша за Чайковського. Вона була дочкою відомого польського науковця, доктора медицини і професора хімії Віденського університету Енджия Снядецького. Його брат, дядько Людовіки, протягом багатьох років був ректором Віденського університету. Детальну і дуже цікаву біографію Людовіки написала польська дослідниця Марія Чапська. Стосунки між двома вже немолодими людьми (йому було 38, їй 40) розвиваються дуже стрімко і перероджуються у глибокі почуття. Снядецька була для Міхала Чайковського не просто коханою жінкою, а й ідеологічною соратницею, душею польської колонії в Туреччині — Адамполю.

У 1848 році Чайковський робить невдалу спробу організувати повстання у Болгарії, під час якого так переконливо грає роль приятеля Туреччини, що свариться з польським політичним середовищем. Князь Адам Чорторицький позбавляє Міхала свого патронату, фінансів і опіки. А з іншого боку дипломатичні відомства Росії та Австрії настійно вимагають від уряду Франції позбавити Чайковського паспорта. На що, зрештою, і отримали згоду.

Деякі вчені вважають, що незаконне кохання (на той час Чайковський мав четверо дітей із французькою дружиною, що лишилася у Парижі) та скандал, що відбувався у вищих політичних колах польської еміграції, став одним із чинників, що спонукали Міхала Чайковського перейти в іслам та прийняти османське підданство, що й сталося 17 грудня 1850 року. З того часу його почали звати Садик Паша.

Перехід Чайковського в іслам викликав у польському суспільстві шок. Якщо зважити, наскільки глибоко польський патріотизм пов'язаний із католицизмом, то стає зрозумілим, що його релігійне ренегатство польське суспільство не могло пробачити. Слід також наголосити, що рішення прийняти іслам було продиктоване необхідністю позбутися Чайковським російського громадянства та набути турецьке.

Оскільки у Франції католицькі закони не дозволяли розлучень, то якраз навернення в іслам давало можливість пану Міхалу упорядкувати свої стосунки зі Снядецькою. В особі Людовіки Чайковський отримав не лише дружину (вона також прийняла іслам і турецьке підданство), але й вірного друга і порадника. Людовіка брала активну участь у політичному житті,

перебувала у дружніх стосунках із королевою Великобританії Вікторією та дружиною Наполеона III Бонопарта Євгенією.

У дарунок від султана новоспечений паша отримує помістя і чималу суму грошей. Після придушення угорської революції з Австрії до Туреччини їдуть радикально налаштовані мадяри, поляки, українці, і 1851 році Садик Паша звертається до турецького султана Абдул-Меджида з меморандумом, в якому виклав історію та значення Запорізького козацтва, а також вимагав відродження козацьких загонів під егідою Османської імперії. Пропозиція була прийнята, а Чайковський отримав від султана титул «міріан-паша»(кошовий отаман) і розпочав формувати перші військові підрозділи «козак-алай». Сам розробляв моделі одностроїв, наказав закупити для усіх козаків арабських скакунів. 20 жовтня 1853 року було сформовано полк, що складався із шести рот або 1400 козаків. Варто відзначити, що службовою мовою у полку була українська. 23 січня 1854 року османські козаки склали присягу на вірність султану. З Константинополя задля цієї події привезли знамено Запорізької Січі.

У Кримській війні 1853-1856 року очолювані Чайковським козацькі частини (а полк згодом був переформований у дивізію, а потім в корпус) вкритим себе славою. Найактивніше в бойових діях підрозділ взяв участь в 1854 році при знятті облоги Сілістри та зайнятті Бухареста. Цей «корпус козаків султанових» проіснував від 1853 до 1870-х років. Після завершення Східної війни цей «іноземний легіон» налічував 2000 шабелів і багнетів. (Згідно з твердженням польського історика Єжи Латки залишки полку козаків були розбиті російською артилерією при облозі Плевни 1877 року.) Але то було згодом ...

У лютому 1854 року військо Садик-Паші ввійшло в Бухарест, а сам він став губернатором Румунії. На початку березня його війська зайняли позиції на річці Прут, готуючись до боїв з росіянами. Але уряд Австрії почав тиснути на султана, вимагаючи відвести загоони. Султан погодився, висловив подяку Чайковському і присвоїв йому титул «Око, вухо і правиця престолу», що був вищим за титул візира. А у 1855 році Чайковський отримує найвище військове звання — баглер-бея. Про нього пишуть газети Франції, Великобританії і навіть Сполучених Штатів. Він отримує нагороди іноземних держав. З ним знаходить примирення польська еміграція: Адам Міцкевич перед смертю пише про Садика-Пашу як про нового Хмельницького. Великий польський поет перебував у загонах Садика Паші, заразився холерою, і помер у нього на руках у таборі під Бургасом. Михайло Чайковський увійшов навіть до козацького фольклору. Про свого ватажка козаки склали пісню:

*Гей, Михалку Гальчинецький,
А наш рідний отаман,
Ти тепер наша турецький
Скинь скоріше свій тюрбан ... [3]*

І нарешті, найголовніший триумф Чайковського: поразка Росії у війні.

Здавалося б, прийшов час будувати мирне життя. Але у 1861 році помирає султан Абдул-Меджид. Новий султан Османської імперії, Абдул-Азиз, досить прихильно ставився до Садика Паші, але той розпочав підготовку державного перевороту з метою посадити на трон принца Мурада. Мета таких дій Чайковського невідома. Скоріш за все, давалася ознаки неспокійна козацька вдача...

Змова провалилася. Але це не єдина невдача, яка спіткала Чайковського. Помирає Людовік Сняденецька, були розірвані стосунки із сином Адамом від першого шлюбу, Міхал свариться з Наполеоном III через відмову того оголосити війну Росії. Польське повстання 1863 року він сприйняв без ентузіазму, стверджуючи, що це повстання поміщиків, а не селян. Наростало протистояння з польською еміграцією, почалися чвари у самому таборі Чайковського. Частина поляків-офіцерів звернулася до турецького уряду із звинуваченням у тому, що Садик Паша не дбає про турецькі інтереси і попросила запровадити в полках команди турецькою мовою. У зв'язку з цим у 1870 році Чайковський добровільно йде у відставку. Над ним нависає загроза арешту...

Обставини змушують Садика Пашу налагодити контакт із російським послом у Константинополі і просити у царя амністії та дозволу повернутися до Росії.

У Росії тим часом на престол вступає новий цар — Олександр II, який через свого посла у Франції — графа Ігнат'єва — 28 серпня 1872 року офіційно зняв усі провини з Михайла Чайковського. Одночасно з отриманням від царя солідної пенсії за ним залишається й фінансова допомога турецького уряду (60 тисяч піастрів).

На початку 1873 року Садик Паша повертається в Україну. Він привозить із собою зі Стамбулу 19-річну грецьку княжну Габріель (в інших джерелах — Ірен) Теосколло.

Посилившись у Києві, Міхал Чайковський віддається літературній роботі: друкує в газеті «Києвлянин» свою політичну сповідь. Несподівано для прогресивно налаштованої громадськості оголошує Росію керівником слов'янського світу й висловлює «нескінченну вдячність великодушному монарху».

Він знову приймає християнство — тепер уже православ'я, одружується з 19-річною гречанкою. Юна дружина подарувала Чайковському доньку, хрещеним батьком якої зголосився стати імператор Олександр II. Він не приїздив на хрестини, але надіслав через посланця щедрий подарунок грішми. «Монарх не мав на нього зла і навіть згодився буди хрещеним батьком його доньки. Імпульсивному Міхалу Чайковському наскучило одноманітне київське життя, що й спричинило його переїзд до подарованого російським імператором маєтку Бірки, що знаходиться в Козелецькому повіті Чернігівської губернії» [2, 30].

До цієї думки схиляється значна частина дослідників [2;4; 5]. Інші вважають, що Чайковський купує невеличку маєтність у селищі Бірки Остерського повіту Чернігівської губернії за гроші подаровані царем, де і

будує будинок. Згодом прикупляє ще й х. Пархимів і по суті, розпочинає нове життя [1;3;8]. В маєтку Чайковський писав спогади та оповідання, тематика яких у переважній більшості була присвячена опису побуту козаків і придунайських слов'ян. Свої твори друкував у журналах «Киевская старина», «Русский вестник».

Після кількох років спільного життя молода дружина зраджує йому із управителем маєтку і, забравши дочку, втікає. За іншими джерелами спокусником дружини Чайковського стає молодий генерал, який починав свою службу під керівництвом пана Міхала, а в Бірки приїхав за запрошенням на гостини.

Про останні роки життя дослідники біографії Чайковського теж не можуть дійти спільної думки. Одні вважають, що обурений вчинком дружини Чайковський з розпачу перебирається на хутір Пархимів, де мешкає в убогій хатині разом зі своїм вірним супутником, джурою і ад'ютантом Адамом Морозовичем. А тому будинок у селі Бірках зберігся і до нині.

Інші твердять, що після втечі Габрієли, Міхал Чайковський ще певний час жив у Бірках, аж поки будинок не підпалив його кучер, запідозривши пана Михайла у інтимних стосунках зі своєю дружиною. А тому, коли будинок згорів, Чайковський змушений був перебратися у хатинку в Пархимові. Над пошуками істини і працюють нині місцеві краєзнавці.

Як би там не було, але після втечі дружини Міхал Чайковський мав більше вільного часу для творчості. У «Русському вестнику» він публікує повість «Болгарія», де йдеться про страждання братського народу під османським ігом. У Києві видає книжку «С устьев Дуная». А 1883 року в Москві виходить його книга «Турецкие анекдоти». Окремі джерела свідчать, що він написав у Пархимові ще й романи «Кирд-кигли» та «Колосся» і навіть встиг їх видати. Вже по смерті письменника видруковано його «Записки». Творив він до глибокої старості, останній твір — повість польською мовою «Родина Снігурів». Отож, у творчому відношенні чернігівський період його життя можна вважати плідним. Сучасна українська дослідниця життя і творчості Михайла Чайковського Н.Цьолик цілком слушно зауважила: «Якби література для Чайковського стала головною справою життя — то хтозна, можливо, він став би великим творцем повісті, адже мав для цього багато можливостей» [8,с.308].

Останні роки життя Чайковського протікали без особливих змін. Та ось знову спалахнула російсько-турецька війна, і султан кличе до себе Чайковського. Той відмовляється їхати. Турки позбавляють його військових звань та пенсії. У грудні 1885 року його ординарець і товариш Адам Морозович, повертаючись із лісу з хурою дров, помирає від серцевого нападу. Цей удар остаточно ламає Чайковського.

Міхал відчуває себе по-справжньому самотнім, його ідеали зруйновані жорстокою реальністю. В еміграції письменник жив міфічними уявленнями про волелюбність українців і їхню готовність до самопожертви. Проте мрії залишилися мріями. 4 січня 1886 року 82-літній Міхал Чайковський закінчив

життя самогубством, вистріливши у скроню з пістолета [9]. Поховали його в селі Пархимів.

Як я вже наголошував, за радянських часів ім'я Міхала Чайковського, і все що пов'язане з ним, тривалий час було огорнуте завісою таємничості і численними легендами. До 90-х років ХХ століття місце поховання поета було не визначене, а могила не облаштована. Затруднював пошук і той факт, що самогубців не хоронили на території кладовища. Проте, тривкою залишилася пам'ять народна. Місцеві краєзнавці віднайшли місце поховання Міхала Чайковського в Пархимові. У 2004 році консульство Польщі в Україні офіційно встановило місце захоронення польського письменника та громадського діяча і виділило кошти на облаштування могили. У 2011 році в Пархимові було встановлено пам'ятник з чорного мармуру на могилі Чайковського. На церемонії відкриття був присутній Генеральний консул Польщі в Україні, інші офіційні особи. Місце захоронення письменника та громадського діяча офіційно визнано і урядом Туреччини.

За дослідженнями нашого земляка, історика і краєзнавця Петра Лавренчука, який проживає у містечку Остер, що на Козелеччини, і усе свої життя присвятив вивченню біографії Міхала Чайковського, доля дітей письменника склалась так: від першої дружини, що померла у Парижі, Міхал мав четверо дітей — двох хлопчиків і двох дівчаток. Старший син Адам Чайковський, хрещеним батьком якого став князь Адам Чарторийський, був генералом у гвардії російського імператора Миколи II. Його сліди губляться у Варшаві. Відомо, що частина його архіву та батьків архів, потрапили до Михайла Грушевського і той дещо видрукував у журналі в серії «За сто літ» (1927 р.).

Другий син Владислав, хрещеник Владислава Заморського, став турецьким генералом. Брав участь в переозброєнні турецького війська. Згодом став губернатором однієї з областей.

Старша дочка вийшла заміж за австрійського дипломата і мешкала у Відні. Подальша доля її невідома.

Молодша дочка вийшла заміж за гірничого інженера і жила у Стамбулі. Там також знаходиться дім Міхала Чайковського, який тепер носить назву «Дім-музей Адама Міцкевича».

Доля найменшої дочки, народженої в Україні, невідома.

Маючи непересічний талант літератора, вишуканий смак і добре почуття гумору Міхал Чайковський у одному із листів до давніх друзів писав:

«Дивна історія випадків — на цій землі між Остром і Десною, — Кирило Розумовський з пастуха індиків став гетьманом України, а Михайло Чайковський з командувача козаками перелицювався на пастухів індиків. Пасу індиків, поки не стану небіжчиком» [3].

Прийшла нова доба. Твори Міхала Чайковського опубліковані та перекладені на різні мови світу, в тому числі й українською. Письменник Іван Корсак написав роман «Отаман Чайка», який побачив світ у видавництві «Ярославів вал» 2010 року. Тож наше завдання зберегти світлу пам'ять про цього славного лицаря України і Польщі. Передати її у спадок молодому

покоління із розумінням, що шлях до Євроспільноти починається із відродження спільних духовних витоків та культур.

Література:

1. Михайло Станіславович Чайковський — Вікіпедія // [uk.wikipedia.org/wiki/%D0/](http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0)
2. Пультер С. Романтика з подвійною душею (польський письменник Михайло Чайковський: нащадок українського гетьманського роду — наш земляк). — Волинь — Житомирщина.— №18. — 2009.— С.23-31.
3. Реп'ях С. Праправнук гетьмана, папа турецький; кум царя. Пастух індиків .../ <http://joancrques.Livejournal.com/561512.html>
4. Сухомлинський О. Турецькі інспірації польського романтика з Житомирщини: життя і творчість Михайла Чайковського// Волинь. — Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — Т.19. — Житомир, 2009 — С.71-82.
5. Лисяк-Рудницький І. Козацький проект Михайла Чайковського // Історичний есе. — Київ: основи, 1994, Т1, С.251-263.
6. Лазаренко О. Козацький світ очима польського шляхтича / <http://hl.mailru.su/mcached?c=19>
7. Michal Czajkowski (Михайло Чайковський) / <http://exlibris.org.ua/hajdamaky/czajkowski.htm/>
8. Цьолик Н. Михайло Чайковський: із панича — повстанець, романтик із солдата // Українська полоністика — № 3-4. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2006-2007. — С. 303-308.
9. Бондаренко К. Найзагадковіший персонаж української історії // «Політика і культура» — 1999. № 14. — с.25